

Zuzanna Grębecka

Biały, czerwony i...

Obrona królewskiego sztandaru pod Grunwaldem, proporce powiewające nad husarskimi skrzydłami w czasie odsieczy wiedeńskiej, drzewce chorągwi w dłoniach Tadeusza Kościuszki na alegorycznym płótnie Jana Styki *Polonia, Konstytucja 3 Maja 1791* – czy to znaczy, że polska flaga od stuleci towarzyszyła ważnym wydarzeniom ojczystej historii? I tak, i nie. Przede wszystkim trzeba odpowiedzieć na pytanie, czym właściwie jest flaga.

Niewątpliwie jest to rodzaj weksylium, znaku rozpoznawczego w postaci skóry, futra, pęku piór czy materiału, umieszczonych na długiej tyczce – a te były znane już w odległej starożytności. Słynne weksylia starożytne to sztandary oddziałów rzymskich. Każdy z nich stanowił w zasadzie o istnieniu danej jednostki wojskowej, jego utrata prowadziła do rozwiązania oddziału. Do dziś sztandary posiadają jednostki wojskowe, organizacje i instytucje, co bardzo ważne – nie ma dwóch sztandarów jednej instytucji. Otacza się je dużym szacunkiem, wręcz czcią, składa się na nie przysięgi, w chwili zagrożenia stara się je ocalić. Tak było np. z polskimi sztandarami wojskowymi w czasie drugiej wojny światowej – z ok. 230 na Zachód wywieziono 42, ok. 100 udało się ocalić w kraju. Dziś znajdują się w muzeach.

Podobne, lecz nieco szersze, znaczenie ma termin „chorągiew”. Z kolei bandera to oznaczenie umieszczone na statkach, wskazujące ich przynależność oraz charakter – wojskowy lub cywilny (handlowy albo pasażerski). Bandery, podobnie jak sztandary, znano już w czasach starożytnych. Dużo młodsze są flagi narodowe i państwowe – wykształciły się w Europie na przełomie XVIII i XIX wieku ze sztandarów królewskich.

Polska flaga ma ok. 200 lat – pierwszy raz pojawiła się w Księstwie Warszawskim, podobnie jak dziś była biało-czerwona. Czy jednak na pewno są to „odwieczne” polskie barwy narodowe?

CZERWIŃ, BIEL I NIE TYLKO

Polski mit założycielski opowiada o trzech braciach, Lechu, Czechu i Rusie. Ten pierwszy, nasz protoplasta, miał w czasie wędrówek ujrzeć dumnego białego orła na tle purpurowego nieba o zachodzie słońca. Zafascynowany tym widokiem uczynił drapieżcę swym godłem, a jako kolory przyjął biel i czerwień. Mit wskazuje na praktykę heraldyczną – pierwsze było godło polskie, a na jego podstawie

utworzono flagę, której górny pas powielił kolor wizerunku na godle – białego orła – a dolny był kolorem tła.

Ale to dopiero 200 lat temu. Wcześniej funkcjonowały sztandary królewskie, na których również dominowały czerwień i biel. Nie każdy jednak pamięta, że nasi przodkowie za kolor symbolizujący polskość uznawali też np. granatowy, co wiązało się z barwami strojów żołnierzy polskiej kawalerii. Choć ujednoczenie mundurów dokonało się dopiero w XVIII wieku, tradycyjny ubiór wojskowy

Fot. Muzeum Narodowe w Warszawie

Bitwa pod Grunwaldem, fragment obrazu Jana Matejki: na pierwszym planie dobrze widać królewską chorągiew z Orłem Białym na czerwonym polu

w Rzeczypospolitej był dwukolorowy: granatowo-karmazynowy. Na przykład w 1746 roku hetman wielki litewski Michał Kazimierz Radziwiłł nakazał wszystkim litewskim husarzom nosić karmazynowe kontusze i granatowe żupany, a pancernym odwrotnie (granatowe kontusze nakładali na karmazynowe żupany). Gdy w 1775 roku decyzją sejmu warszawskiego rozwiązano husarię i wojska pancerne, a w ich miejsce utworzono Kawalerię Narodową, jej barwami mundurowymi były karmazyn, granat i biel. Zestawienie tych trzech barw powróciło w czasie powstań narodowych: podczas listopadowego pojawiły się trójkolorowe kokardy, a sztandary używane przez powstańców styczniowych miały trzy poziome pasy: biały, czerwony i granatowy, na nich zaś widniał herb o czerwonym trójdzielnym polu z Orłem Białym, litewską Pogonią i ruskim św. Michałem. Natomiast sam mundur Kawalerii Narodowej stał się wzorem (także kolorystycznym) dla umundurowania wprowadzonego przez Sejm Czteroletni, a później dla wojsk Tadeusza Kościuszki czy Legionów Jana Henryka Dąbrowskiego.

Uznanie czerwieni i bieli za polskie barwy narodowe jest łączone z pierwszą rocznicą uchwalenia Konstytucji 3 maja, kiedy na ulice Warszawy wyległy tłumy najznacniejszych obywateli. Patriotycznie usposobione damy były ubrane w białe suknie z czerwonymi szarfami, szarfy biało-czerwone nosili towarzyszący im mężczyźni. Ta manifestacja wyraźnie umocniła pozycję bieli i czerwieni jako symboli Polski. Natomiast masowo biało-czerwone flagi pojawiły się dopiero w 125. rocznicę uchwalenia konstytucji – 3 maja 1916 roku, podczas manifestacji patriotycznej zorganizowanej w okupowanej wówczas przez Niemców Warszawie.

SZTANDARY PRZODKÓW

Jak wspomniano, zanim pojawiła się polska flaga państwowa w dzisiejszym rozumieniu, oficjalnie funkcjonowały sztandary królewskie. W średniowieczu były one najczęściej heraldyczne, czyli stanowiły przeniesienie herbu na płat

Fot. Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie

Chorągiew Rzeczypospolitej Obojga Narodów z herbem Wazów, fragment rolki sztokholmskiej

materii z drzewcami – dlatego na pierwszych polskich sztandarach widniał piastowski orzeł na czerwonym tle. Choć trzeba dodać, że w pierwszej wzmiance o polskich sztandarach, pochodzącej z rymowanej kroniki Ottokara z Horneck (zwanego też Ottokarem Styryjskim), jest mowa o czarnych chorągwiach z wizerunkiem białego orła, które wyróżniały wojska książąt polskich wspierających króla czeskiego Przemysła Ottokara II.

Na polach bitew sztandary dość długo były znakami poszczególnych możnowładców, rodów i ziem. Pod Grunwaldem wojska, które zbiorczo zwykliśmy nazywać polskimi, używały wielu różnych chorągwi. Można tam było zatem ujrzeć piastowskiego orła na czerwonym tle, który powiewał nad wojskami z ziemi krakowskiej i poznańskiej, jelenia na czerwonym

polu (z ziemi lubelskiej), kaliską ukończoną głowę czarnego byka na tle biało-czerwonej szachownicy, dwugłowego złotego orła z Przemyśla na niebieskim tle czy czerwoną chorągiew z złotym słońcem, której używały wojska z Podola. Do tego dodać należy chorągiew św. Jerzego (biały krzyż na czerwonym tle) wojsk zaciężnych z Czech i Moraw, a także liczne chorągwie prywatne z herbami rodowymi.

Dopiero po unii lubelskiej ówczesny odpowiednik flagi – pozostający nadal sztandarem królewskim – uzyskał mniej więcej stałą formę. Był to herb Rzeczypospolitej Obojga Narodów: na czerwonym polu ukośnie w krzyż przedstawione dwa Orły Białe i dwie Pogonie, umieszczone na tle trzech równej szerokości pasów: czerwonego, białego i czerwonego. W centrum pola herbowego był umieszczany herb oso-

Fot. Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie

Jeden ze sztandarów z czasów powstania styczniowego – widnieją na nim Orzeł Biały, Pogoń oraz św. Michał

bisty władcy. Ten sztandar funkcjonował aż do rozbiorów.

Biało-czerwona chorągiew po raz pierwszy zyskała status oficjalnej flagi państwowej w Księstwie Warszawskim. Utworzone po kongresie wiedeńskim Królestwo Polskie nie miało własnej flagi, ale warto zauważyć, że 7 lutego 1831 roku – już po wybuchu powstania listopadowego – polski sejm uchwalił (na wniosek posła Walentego Zwierkowskiego z Towarzystwa Patriotycznego) biel i czerwień jako oficjalne kolory kokardy narodowej. Miało je nosić Wojsko Polskie.

Biel i czerwień stanowiły też kolory Wielkiego Księstwa Poznańskiego, choć na jego fładze były one odwrócone – to czerwień znajdowała się na górze.

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości biało-czerwona flaga była już tak utrwalona w polskim imaginariu patriotycznym, że oczywistością była ustawa z 1 sierpnia 1919 roku, sankcjonująca prawnie kolory i proporcje flagi. Taka właśnie flaga – z niewielkimi korektami odcieni – dotrwała do dziś.

Ale nie jest to jedyna oficjalna flaga Polski – druga to flaga z godłem, która pośrodku białego pasa ma Orła Białego na czerwonej tarczy (kształt orła zmienił się wraz ze zmianami godła państwowego). Oprócz obu flag, do ofi-

cialnych chorągwi państwowych należą też bandery. Bandera handlowa jest flagą z godłem, wojskową wyróżniają dwa trójkątne języki na wolnym liku. Konieczność używania godła w przypadku bander wynika stąd, że w używanym na morzu Międzynarodowym Kodzie Sygnałowym biało-czerwona chorągiewka to flaga H, która oznacza „mam pilota na statku”. W Polsce przedrozbiorowej bandera wojskowa przedstawiała białego orła na czerwonym tle, zaś handlowa zamiast orła miała ramię trzymające pałasz.

Osobną chorągwią jest proporzec prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej jako zwierzchnika sił zbrojnych. Wywodzi się z wprowadzonej w 1919 roku chorągwi Rzeczypospolitej, którą posługiwał się naczelnik państwa. Obecny proporzec jest wzorowany na chorągwi Rzeczypospolitej z 1927 roku; to płat materiału, na którym widnieje Orzeł Biały na czerwonym tle obramowanym generalskim wężykiem. Przedwojenna chorągiew, która okrywała trumnę marszałka Piłsudskiego podczas jego pogrzebu, została wywieziona do Londynu przez prezydenta Ignacego Mościckiego i była używana przez kolejnych prezydentów na uchodźstwie. Do kraju wróciła w 1990 roku, gdy prezydent Ryszard Kaczorowski przekazał ją prezydentowi Lechowi Wałęsie. Z kolei w Trzeciej

RP proporzec prezydenta po raz pierwszy został użyty 3 maja 2005 roku podczas uroczystości przed Grobem Nieznanego Żołnierza na pl. Piłsudskiego w Warszawie. 13 kwietnia, podczas uroczystości żałobnych po katastrofie smoleńskiej, proporce okrywały dwie trumny prezydenckie: Lecha Kaczyńskiego i Ryszarda Kaczorowskiego.

ODCIENIE CZERWIENI, ODCIENIE BIELI

Czerwień czerwieni nierówna. Jej tradycyjnym odcieniem na polskich sztandarach czy umundurowaniu był karmazyn. To drogi

barwnik uzyskiwany z larw czerwca polskiego, małego pluskwiaka. W XV i XVI wieku eksport tych larw do ośrodków tekstylnych w Górnych Niemczech, Toskanii i Wenecji był ważną dziedziną gospodarki Rzeczypospolitej. Na używanie tego barwnika mogli sobie pozwolić tylko najbogatsi, stąd karmazynami nazywano polską magnaterię, zaś kolor karmazynowy zaczął symbolizować dostojność i bogactwo, był też uznawany za najszlachetniejszy z kolorów. Ten odcień ciemnej czerwieni z dodatkiem niebieskiego, zbliżony do koloru krwi żywej, przez kilka stuleci był polską barwą narodową. Gdy w 1921 roku, dwa lata po uchwaleniu przez Sejm kształtu i barwy polskiej flagi, doprecyzowano odcień czerwieni, był to właśnie karmazynowy.

Zmiany dokonano w roku 1927, wtedy ustanowiono też nowy kształt godła. Karmazyn został zastąpiony cynobrem, czyli czerwienią z lekką domieszką oranżu. Również peerełowska ustawa o fładze pochodząca z 1955 roku przyjęła ten odcień czerwieni jako obowiązujący na polskiej fładze. W akcie prawnym z 31 grudnia 1980 roku czerwień flagi znów została przyciemniona.

Mniej kłopotów nastęrczał kolor biały – w heraldyce srebrny. Bardzo długo określano go słownie, bez nu-

merycznego doprecyzowania barwy. Zmieniła to dopiero wspomniana ustawa z 1980 roku – niestety, na gorsze, ponieważ parametr jasności $Y=82$ w praktyce może sprawiać wrażenie szarości.

Bez względu na niuanse związane z odcieniami, biel i czerwień mają dość jednoznaczną symbolikę. W kulturze europejskiej biel to czystość, niewinność, a także światłość. Jest to kolor dobra i pozytywnej przemiany duchowej. Jako synteza wszystkich barw może też być kojarzona z pełnią i doskonałością. Czerwień to także kolor o pozytywnych konotacjach – związany z życiem, witalnością i krwią; w tradycyjnych wierzeniach przypisuje się mu właściwości ochronne. Heraldyka łączy go z cnotami dzielności i waleczności.

CZEŚĆ I PROFANACJA

Od 20 lutego 2004 roku polska flaga ma swoje święto. Jest nim dzień

2 maja. Ta data, poza tym, że uzupełnia tryptyk świąteczny, ma uzasadnienie historyczne. Bliższe i lepiej pamiętane to prowadzona w Polsce Ludowej kampania szybkiego zdejmowania flag po 1 maja – hucznie obchodzonym Święcie Pracy – tak, by nie wisały w rugowaną wtedy z polskiego imaginarium symbolicznego rocznicę uchwalenia Konstytucji 3 maja. 2 maja był w PRL dniem usilnego ukrywania symboli narodowych. Ale 2 maja 1945 roku polscy żołnierze współuczestniczący w zdobywaniu Berlina zawiesili polską flagę na kolumnie Siegestsäule – znajdującej się w parku Grosser Tiergarten kolumnie zwycięstwa, upamiętniającej tryumf Prus nad Danią w 1864 roku.

Polska flaga, podobnie jak godło i inne symbole państwowe, jest chroniona prawnie. Nie wolno jej w żaden sposób znieważać, niszczyć ani dokonywać w niej jakichkolwiek zmian. O tym ostatnim najczęściej zapominają uniesieni falą uczuć patriotycznych

kibice czy pielgrzymi – tymczasem umieszczanie na polskiej fładze wszelkich napisów z nazwami klubów sportowych czy miejscowości, a nawet patriotycznych haseł, jest ingerowaniem w jej integralność, a zatem w świetle prawa obrazą symbolu narodowego. Jednak w praktyce może do tego dochodzić rzadziej, niż się zdaje. Trzeba bowiem pamiętać, że flagą jest tylko taka chorągiew, która jest zgodna z ustawową kolorystyką – chodzi przede wszystkim o odcień czerwieni – i zachowuje wyznaczone proporcje. W innym wypadku mamy do czynienia tylko z tkaniną o barwach narodowych, a nie z państwową flagą – a wtedy umieszczanie na niej napisów nie jest zabronione. Szkoda tylko, że większość znajdujących się w sprzedaży tzw. flag państwowych nie spełnia ustawowych kryteriów. ■

ZUZANNA GRĘBECKA, antropolog kultury, wykładowca w Instytucie Kultury Polskiej Uniwersytetu Warszawskiego

R E K L A M A

Polskie symbole narodowe – konkurs

Gdy patrzymy na flagę i godło lub słuchamy hymnu Rzeczypospolitej Polskiej, łatwo nam ulec złudzeniu, że to odwieczne i niezmiennie symbole naszego narodu. Ich współczesna forma jest jednak efektem wielu zmian zachodzących w ciągu stuleci. Wiązały się one z burzliwymi losami państwa i narodu polskiego. Jednak oprócz oficjalnych symboli narodowych – Orła Białego w koronie, biało-czerwonej flagi i Mazurka Dąbrowskiego – w dziejach Polski i Polaków jeszcze inne znaki, dewisy i zawołania były nośnikami tożsamości narodowej. Jakież?

Do wzięcia udziału w konkursie zapraszamy czteroosobowe zespoły (trójka uczniów + opiekujący się nimi nauczyciel historii, wiedzy o społeczeństwie lub języka polskiego) w dwóch kategoriach wiekowych: szkoły podstawowe i ponadpodstawowe. Waszym zadaniem jest nakręcenie

krótkiego filmu o długości od 1 do 2 min. prezentującego symbol, który odegrał ważną rolę w naszej historii (z wyjątkiem godła, flagi i hymnu).

Na Wasze prace czekamy do 30 października pod adresem mailowym: polskiesymbolenarodowe@gmail.com. W treści maila prosimy o podanie nazwisk członków zespołu, telefon kontaktowy do nauczyciela oraz nazwę i adres szkoły. Prosimy również o zawarcie formuły: „Zgadza się na udostępnianie naszej pracy na zasadach wolnej licencji Creative Commons Uznanie Autorstwa 3.0 Polska”.

Pod kątem merytorycznym prace uczestników konkursu będą oceniać redaktorzy „Mówią wieki”, a pod kątem warsztatu filmowego zaproszeni do współpracy filmowcy. Finaliści (po trzy zespoły w obu kategoriach wiekowych) zostaną poinformowani o wynikach kon-

kursu najpóźniej 16 listopada i zaproszeni na galę ogłoszenia wyników i wręczenia nagród do Sali Koncertowej Zamku Królewskiego. To wydarzenie będzie częścią Targów Książki Historycznej, które odbędą się od 30 listopada do 3 grudnia 2017 roku. Zwycięskie filmy trafią na strony internetowe „Mówią wieki” oraz Fundacji Historia i Kultura.

Nagrody w obu kategoriach wiekowych:

1. miejsce: tablety dla trzech uczniów + prenumerata „Mówią wieki” dla szkoły na 12 miesięcy;
2. miejsce: książki historyczne dla trzech uczniów + prenumerata „Mówią wieki” dla szkoły na 12 miesięcy;
3. miejsce: prenumerata „Mówią wieki” dla trzech uczniów + dla szkoły na 12 miesięcy.

Konkurs będzie przygotowany wspólnie z Fundacją Historia i Kultura.
Projekt zrealizowany w ramach programu Patriotyzm Jutra 2017.